

LA RECERCA CIENTÍFICA
EN ELS MASSISSOS DEL
MONTSENY I DEL
MONTNEGRE

MARTÍ BOADA I JUNCÀ

«... Per tant sabent que el desús dit en Ramón Berenguer, son frare, se'n volia anar a Gerona per alguns afers, faé metre amagats alguns mals factors en lo camí, prop hon avui en dia és lo loch d'Ostalrich. E quan lo compte va passar, qui anave ab son frare qui li'n faeya la tració, aquells endiablats varen-li aixir a carrera, e a grans llançades que li'n donaren, lo'n varen faer morir...»

Llibre dels feits d'armes de Catalunya, any 1673.

Algunes conques, constitueixen una divisòria comarcal clara: el cas de la Conca de la Tordera.

El fet d'unir els dos massissos en un mateix treball, és el resultat d'una deliberada reflexió, el resultat de la qual posa altra vegada de manifest de quina manera, la Conca de la Tordera o, millor dit el Montseny llevantí i el Montnegre ponentí, s'abracen en una, si ho voleu, petita regió geogràfica radialment convergent en un Sant Celoni capitalí, que tindria llurs límits geogràfics en cinc colls: al NW, el coll Formic, al N el coll de Ravell, al NE coll de la Conna (Hostalric), a l'E el coll sa Creu i al S el coll de Vilalba. De fet a nivell històric i antropològic hi ha consonància geogràfica, suscintament diferenciables de les comarques perifèriques sobretot el Vallès i el Maresme i no tant la Selva. Car el poblament de la nostra regió, sobretot fins arribar-hi la revolució industrial, havia basat les seves activitats productives de manera preponderant amb l'explotació de llurs excepcionals recursos forestals, sens dubte dels més notoris del país. La vida lligada al bosc, anà forjant una cultura, una manera d'entendre la vida amb semblances però sobretot dissemblances amb les perifèries més clarament camperoles, hortelanes o pescadores, per contra del marcat caràcter bosquerol, reiterem, de la nostra gent, anà dibui-

xant totes unes activitats especialment productives basades indiferentment en l'explotació de les riqueses forestals del Montseny Llevantí i el Montnegre Ponentí. Les fronteres naturals les determinaven les altres carenes d'un i de l'altre, essent-ne els límits clars d'un i altre els aiguavessos osonencs al Montseny als cimals de les Agudes (1.706 m) i el Turó de l'Home (1.712 m), i els del tombant del Maresme pel que fa al Montnegre amb el Turó Gros (757 m) i el Turó d'en Vives (754 m), com a cims culminants.

La divisòria geogràfica i humana que hem esbossat presenta al seu torn una clara coincidència biogeogràfica, que reforça la tesi suara apuntada. En el conjunt de la regió hom hi troba de manera diversa, representants biològics de les tres regions biogeogràfiques que configuren el mapa natural de l'Europa Occidental: en el Montnegre ponentí i en el Montseny de Llevant, fins a la cota 900, hi ha abastament representada la regió Mediterrània, sens dubte la que presenta més diversitat i riquesa biològica, a partir d'ací fins a la cota 1.600 en el Montseny i en alguns cims i fondalades del Montnegre hom hi troba representats elements corològics eurosiberians, propis de la província Centre-Europea. En les parts culminals montsenyenques hi ha espècies (poques) vegetals i animals pròpies de la regió Boreo Alpina.

LA DIVERSITAT BIOLÒGICA

La diversitat ambiental comporta per això mateix, diversitat biològica posada de manifest a través d'alguns treballs científics de catalogació.

Quan a flora biològica al Montseny s'han inventariat 329 tàxons (86 hepàtiques i 243 molles) (CASAS 1959), al Montnegre 214 tàxons (63 hepàtiques i 151 molles) (CROS 1985). La flora líquènica de l'alt Montseny ha donat 201 tàxons (HLADUN 1985). Els inventaris de flora superior –fanerògames– són encara incomplets en el Montseny amb aproximadament 1.500 tàxons (FONT I QUER 1918), i exhaustius al Montnegre més la resta de la serralada Litoral 1.295 tàxons (MONTERRAT 1968); aquests han augmentat lleugerament amb modernes aportacions de joves botànics (BARÓN, BORREL, RIERA, etc).

A nivell faunístic cal remarcar els diversos invertebrats endèmics, dels quals el petit caràbid *Steropus catalonicus* conviu en ambdós massissos; la resta coneguda són: el pseudo-escorpí, *Roncus caballeroi*, els tricòpters, *Notidobia sagarri* i *Synagapetus serotinus*, els col·lèmbols, *Protaphorura quercetana*, *Protaphorura montana* i *Lepidocyrtus montseniensis*, el coleòpter cavernícol *Speonomus canyellesi*, els coleòpters buprèstids (sols citats al Montseny a nivell de Catalunya) *Carininota flavofasciata* (ESPAÑOL & MATEU), *Haplanthaxia confusa* (MATEU), *Anthaxia nitidula* (ESPAÑOL & VIVES), *Anthaxia salicis* (ESPAÑOL & LAGAR), *Anthaxia semicuprea* (ESPAÑOL), *Anambus obscuricollis* (ESPA-

NOL), *Anambus sinuatus* (LAGAR) (observat també al Montnegre), *Agrilus viridis* (LAGAR), *Agrilus integerrimus* (GARCIA). Els ortòpters: *Ctenodecticus masferrerii* i *Omocestus antigae* i el lepidòpter satírid, *Erebia epistygne*, tots ells citats a la zona montsenyenca.

El poblament presenta l'inventari següent:

	Montnegre (ROADA 1980)	Montseny (BOADA 1988)
Peixos	6	10
Anfibis		
Urodels	3	4
Anurs	7	8
Rèptils		
Tortugues	1	2
Sauris	6	8
Ofidis	7	9
Ocells	120	188
Mamífers		
Insectívors	4	8
Quiròpters	3	11
Rosegadors	13	15
Carnívors	7	9
Artiodàctils	1	1
Total tàxons	178	273

Cal convenir, a la vista dels resultats, que el cens de vertebrats del Montnegre s'hauria d'actualitzar. Tot i que tanmateix no arribaria a modificar notòriament el resultat final. El que no està compensat és el nombre de cobertures estacionals, que en cas del Montseny són molt superiors en nombre que al Montnegre.

LA RECERCA CIENTÍFICA

És evident que la nostra regió d'estudi presenta un elevat interès científic. Amb uns paisatges amb mitjanes de diversitat, de les més elevades de la Mediterrània. Raó per la qual ha estat des de temps passats objecte de requesta per part dels col·lectius científics de les diverses branques de les ciències de la vida. Tanmateix cal fer notar que la majoria de treballs han estat dedicats al Montseny, de manera probablement desproporcionada en relació al Montnegre. Les causes segurament obeeixen a diferents raons. Però tanmateix es pot aseverar que l'interès científic de l'un i de l'altre no és proporcional al nombre de treballs publicats. Car el Montnegre tot i presentar una superfície i unes alçaries relativament modestes, presenta un paisatge forestal mediterrani únic i d'una gran qualitat.

Les primeres cites que hem pogut documentar d'ambdues muntanyes, relatives a llur interès les trobem en un treball publicat a l'any 1600, obra de PERE GIL, S.I. intitolada «Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, ço es de cosas naturals de Cathaluña», en la qual cita el Montseny diverses vegades i en remarca que és la muntanya més alta de Catalunya, després dels cims pirinencs, remarca l'explotació de l'or de la Conca de la Tordera, així com remarca la importància de les turqueses de color blau d'Hostalric i del Montnegre.

L'exploració sistemàtica del Montseny, pel que fa a la seva flora, la iniciaren ja al segle XVII, la notable nissaga dels apotecaris-botànics de la família SALVADOR (BOLÓS 1983). A finals del s. XVIII, neix al mas Minuart, el botànic JOAN MINUART, que juntament amb el perpinyanès JOSEPH QUER, foren responsables de l'endegament del Jardí Botànic de Madrid, aquest darrer com a director i el primer com a segon professor. MINUART fou deixeble de JAUME SALVADOR, casà una filla amb el naturalista olotí, ANTONI DE BOLÓS I FERRUSOLA, aquest juntament amb el seu sogre i QUER, efectuaren diverses herboritzacions pel Montseny i el Montnegre, que quedaren reflectides en «La Flora Española» (Madrid 1762-1784), del JOSEPH QUER (BOLÓS 1983).

Alguns viatgers estrangers del segle XVI, GUICCIARDINI, JOLY I CAVALLI, en passar per la nostra comarca, la descriuen com a molt feréstega, plena de

perill i mals passos. A finals de s. XVIII, el viatger anglès ARTHUR YOUNG, manté les mateixes impressions. No fa el mateix FRANCISCO DE ZAMORA, que fa una estada per les nostres terres els dies 10, 11 i 12 de juny del 1789. Cita literalment les muntanyes del Montnegre i del Montseny, com un país ric en materials forestals, especialment, carbó de rabassa, per al consum domèstic barceloní. El dia 13 de juny sortí d'Arbúcies en direcció a Sant Hilari, anota "... que todos los pueblos situados en las faldas del Montseny son abundantes de todos frutos y muy sanos". En visitar el mas Soler de Monsolí cita un prat de pomeres, que pel seu interès transcrivim: "camuesas de cinco especies, pomas, marnellot, renetas, gabachas, cunias, de niu de garza, ripollas, gayetanas, puniques, paredisas, besarillas, muscatel fort, muscatel tendre, de Sant Jaume, de sang de llebre, glasadas, del siri gabach, de la serra, bermellas, prosas, camues, bermell, pirolas, bordempell i Deunidona"; com es pot veure es tracta de l'inventari excepcional d'un patrimoni genètic, per dissort en bona part irrecuperable actualment.

EL SEGLE XIX

L'obra de PASCUAL MADOZ, Diccionario, Geográfico-Estadístico-Histórico. Tom XI. Madrid 1845 i Tom XII. Madrid 1849. Enumera els principals municipis de la zona amb les seves principals activitats productives, assenyalant la notòria significació forestal. Hi ha una obra anònima, que no té data d'impressió, que sembla correspondre a la segona meitat del s. XIX, intitolada, «Historia de las Escuadras de Cataluña». Aquesta narra algunes vicissituds dels lladres de camí ral de la Conca de la Tordera, així com dels entorns i d'alguns personatges de la vila d'Arbúcies.

Als finals d'aquesta centúria, l'impuls de la Renaixença es féu notar en el conreu de les lletres i les ciències a la nostra contrada, a través de les obres de diversos personatges. Dels quals en fou pioner ARTUR OSONA, el qual l'any 1879, va publicar una Guia del Montseny, que va signar amb el pseudònim de «Un propietari de Breda», fou publicada curiosament trilingüe: català, castellà i francès. Entre d'altres, aquest autor va publicar a l'any 1893 una «Guía Itineraria de las Montañas de la Región del Montseny, ab totes sas derivacions, inclús les Guillerias ó sia del Ter fins el Congost, Mogent i Tordera», dividida en 144 itineraris. El mateix autor, l'any 1899, publicà una nova guia itinerària de la Regió del Montseny i Guillerias. Dividida en 190 itineraris. L'obra de l'Osona no es pot desvincular del naixement de la primera institució impulsora de l'excursionisme a Catalunya, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, que a l'any 1878, es transformà en una nova entitat: l'Associació d'Excursions Catalana, precursora del Centre Excursionista de Cata-

lunya, de la qual ell en fou membre –delegat–. L'any 1881, l'Associació proclamà el Montseny, camp oficial d'activitats, de la qual cosa en sortiren un aplec d'estudis: «Dades per a l'estudi científic del Montseny» de FRANCES DE P. BENASSAT, «Anivellacions hipso-baromètiques en el Montseny» de JOAN MONTSERRAT, «Mesurament itinerari de camins, viaranys i dreceres» per ALVAR DE LA GANDARA. En el treball de BENASSAT, figura una llista de plantes recol·lectades, amb l'ajuda del naturalista RAMON MASFERRER I ARQUIMBAU.

ANTONI MASSÓ, publica en el III Anuari de l'Associació, una excursió al Montseny, de la que val la pena destacar-ne dos aspectes: una primera lamentació «...Faigs colosals, gegants de la vegetació, es presenten al pas ... i les branques estesses i multiplicades, com si vulguessin abraçar l'espai...» MASSÓ posa la seva veu per «...evitar la destrucció d'aquests magnífics boscos, tan poètics com útils». L'altre és una cita de cacera del llop al cim de les Agudes, per part de gent de la vila del Montseny.

Aquesta observació escrita és la darrera cita documentada del llop a les nostres muntanyes.

A l'any 1888, apareix una obra de caràcter històric signada per MANUEL URGELLÈS, amb el nom d'Hostalric, «Memorias de la Guerra de la Independencia». L'autor parla de la importància de la plaça militar d'Hostalric, en el decurs de la Guerra de la Independència.

A la primavera del 1890, la folklorista vallesana, MARIA DEL PILAR MASPONS I LABRÓS, coneguda en el món literari com MARIA DE BELL-LLOC, i casada amb l'escriptor PELAGI BRITZ, fou guardonada en els Jocs Florals de Barcelona, amb una obra anomenada Montseny, que és un notable recull de llegendes montsenyenques, a destacar una original contalla d'en JOAN SALA, SERRALLONGA i els seus dos germans.

El polifacètic i prolífic escriptor i polític, VÍCTOR BALAGUER, publica l'any 1893, una obra de títol un xic desconcertant: «Al pie de la Encina. Historias tradiciones y recuerdos». És un diari d'estructura epistolar, que conté les anotacions de les vivències de BALAGUER, en un període que sembla de convalescència, que passà a can Blanc d'Arbúcies. El treball és especialment interessant pel que té de crònica costumista i llegendària de la mà d'una esponenta ploma com la de BALAGUER, tal vegada però un xic fantasiosa.

El naturalista MIQUEL CUNÍ I MARTORELL, amb dates del 1880 i 1899, respectivament, en fa dues importants aportacions bibliogràfiques: «Excursión Entomológica y Botánica a San Miguel del Fai, Arbucias y cumbres del Montseny». I l'altre «Records d'una exploració Entomològica en Arbúcies». Ambdós treballs consisteixen en uns notables llistats d'espècies, sobretot artròpodes.

Vila de Breda

D'aquesta època són els primers treballs de geologia de la zona a càrrec del canonge ALMERA: «Época del levantamiento del Montseny, fijado por los depósitos de cemento de Campins. Crónica Científica». Vol V pàg. 175, any 1883. Un any més tard publica a la Memòria de l'Acadèmia de Ciències Naturals de Barcelona: «Excursión al Montseny, descripción de sus faldas y de sus cumbres y época de su levantamiento final». A l'any 1907 publica el «Estudio de un lago oligocénico en Campins». Mem. de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts. Barcelona. Vol. VI. núm. 2. L'insigne geòleg acaba la seva feina a la nostra comarca amb la publicació de dos extraordinaris mapes geològics, esc. 1/40000. Región V o del Montseny, Vallés y Litoral a l'any 1909 i, de la región IV o del rio Tordera, de l'any 1914.

Tanquem el segle amb un interessant article anònim: «Una excursió al Montseny», que podem qualificar paisatgístic-antropològic, publicat al 19 de juliol de 1897, a la Fulla Catalanista del Diari de Mataró.

EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

El començament de la centúria, coincideix amb l'aparició de la Institució Catalana d'Història Natural, l'any 1901 apareix el seu Butlletí núm. 1, en el qual hi ha un treball d'ANTONI NOVELLAS I ROIG, sobre un jaciment d'ampel·lita a Samalús. Al But. núm 2 apareix un treball de JOSEP MALUQUER, sobre moluscs recollits a Gualba. En el Butlletí d'abril-juny del 1903. VICENS PLAN-TADA I FONOLLEDA, publica el primer llistat de vertebrats del Vallès, comprén un llistat exhaustiu dels mamífers. Les aus les publicarà en el Butlletí següent, corresponent a octubre-novembre. F. FERRER I VERT, en companyia de S. MALUQUER, publica al 1904 una nota sobre alguns ocells de Gualba (Montseny) i al 1907 fa una ressenya sobre *Theuchestes fossor* L. a Santa Fe del Montseny, ambdós treballs al Butlletí de l'ICHN. El Butlletí núm 8, del novembre de 1905, en el llistat d'exemplars rebuts pel Museu, hi ha un Martes foina i una destrala neolítica, procedents de la regió del Montseny. D'aquesta època són corrents les cites en diferents disciplines algunes del Montnegre, com la flora de Calella, de MIQUEL CUNÍ I MARTORELL, però sobretot del Montseny. Corresponents a l'època hi ha una fauna d'ortòpters de Catalunya, amb aportacions de diversos autors: MASFERRER, CUNÍ, L. NAVAS, MAS DE XARXARS etc, amb nombroses citacions al Montseny. En JOSEP MALUQUER, publica a la revista Universitat Catalana, al gener de 1902 l'article: «Una excursió al Montseny, una breu però densa crònica naturalista, sobre la vall de Gualba i el Turó de l'Home».

Al Butlletí corresponent a l'octubre del 1913, apareix un interessant tre-

ball del Montseny ponentí: «Bryozoaires fossiles des terrains eocéniques du Pla de la Gargara, près Aiguafreda (Lutécien)». Obra de F. CANU. A l'any 1903, L'Avenç, publica un llibret d'A. BUSQUETS I PUNSET, anomenat «Del Montseny», que ell mateix en diu d'impressions i estudis. De concepció semblant i del mateix editor, a l'any 1906, VICENÇ M. DE GIBERT, treu el llibret, Gent de Muntanya. NORBERT FONT I SAGUË, fa diverses prospectives per la nostra comarca que anirà publicant en diferents butlletins de l'ICHN, en el període comprès entre el 1905 i 1908, amb els títols següents: «Ossos d'Elephas a Arenys». «Neuròpters del Montseny». Sobre la presència d'idocrasa en la mina d'Orsavinyà i «Troballa de tremolita a Gualba» (Montseny). A la mateixa època el geòleg LL. TOMÀS, publica: «Nota geològica sobre Gualba» (1908). Un pòrfit lamprofir d'Arbúcies (Prov. de Girona). PERE VERGÈS I MOREU és l'autor d'un llibret monogràfic sobre la vila de Gualba imprès l'any 1911.

L'Avenç torna a publicar un nou llibre, l'any 1912, obra de l'EDUARD VIDAL, amb el nom de: «El Montseny-Guia monogràfica de la Regió». És un recull d'itineraris i d'excursions. Sorpren el crit d'alerta de l'autor, davant del que semblen unes espectaculars tallades forestals, que sembla sofrir el masís.

PIUS FONT I QUER i IGNASI DE SEGARRA, publiquen al butlletí del novembre del 1916, una nota que anomenen de geografia biològica sobre la vall de l'Avencó, que és una mostra de les idees avançades, per l'època d'aquests dos autors, en la que integren informació botànica i zoològica en una mateixa prospectiva. Ambdós naturalistes no tardaren gaire en publicar, per separat els primers treballs científics sobre el Montseny encaminats cap a la seva protecció definitiva. El setembre de 1918, la Revista Ciència donà llum als treballs: «Objecte del Parc Nacional del Montseny», del Dr. Pius Font i Quer, aleshores conservador del departament de Botànica del Museu de Ciències Naturals; orientacions per al futur Parc Nacional. L'equilibri biològic al Montseny, per Ignasi de Sagarra, en aquell moment conservador del departament de Zoologia, del Museu de Ciències Naturals. Ambdós treballs són plantejats amb molt de rigor, amb una anàlisi molt acurada de la situació del massís, així com un seguit de propostes d'aplicació pedagògica i científica. No cal dir que aquesta informació fou bàsica, perquè, a l'any 1929, el rei Alfons XIII, signés a Estocolm el decret de creació del Patronat de la Muntanya del Montseny, que fou la primera mesura de protecció legal de la muntanya. IGNASI DE SEGARRA, publicarà el 1922 un petit article: «Una rhopalocera nova per Catalunya i una Erebia no citada encara en la regió del Montseny».

A l'any 1915, el metge de la vila de Viladrau ANTONI ARIET I BARBERIS, publica una obra d'àmplia informació «Topografia Médica de Viladrau», en

la qual fa aportacions de caràcter històric, antropològic, mèdic, i una relació de les plantes i animals inventariats a la zona, molt coherent i rigorós. El maig de 1918, en el núm 5 de revista *Physis*, apareix un treball signat per R. QUE-RALT I GILI, anomenat «Herboritzacions pel Montseny», concretament la vall de Santa Fe, la vall de Sant Marçal i el terme de Viladrau.

El Dr. FONT I QUER no parerà de visitar la muntanya del Montseny, amb dades que publicarà a la *Flora de Catalunya*, (1915-1936), dirigida per CADE-VALL. Algunes notes les continuarà publicant al butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural; al 1918 presenta una nota: «D'una excursió al Montseny» i en el número de gener del 1920 hi publica: «Noves troballes de plantes al Montseny». En aquest número hi ha aportacions del naturalista P. BARNOLA, sobre hepàtiques a Vallgorguina trobades pels voltants de Pedra Gentil. El Butlletí següent esmenta, l'adquisició pel Museu, d'un crani de *Rhinoceros Merckii*, trobat a la vila d'Arenys de Mar. Aquest autor fa diverses aportacions totes elles prou interessants. A la pàgina 155 del butlletí de 1915, descriu el Pi florit del bosc de can Vilar de Vallgorguina, (*Pinus pinea* v. *florida* de Barn. var. *nova*). Al 1918 fa un article sobre els castanyers gegants del Montseny. Al gener-febrer de l'any 1922, fa una citació d'hepàtiques a la vall de Santa Fe. El mateix BARNOLA publica sobre temes zoològics: «*La Salamandra maculosa* Laur al Montseny» (1920) i «*L'Euscorpio flavicaudis* De Geer a Viladrau» (1917). Al novembre de l'any 1922 MAS DE XARXAR fa una interessant citació del caràbid endèmic *Steoropus (Pterostichus) catalonicus*, trobat per primera vegada per la ciència al Montseny, pel professor G. Strobl. ANTONI VILLARRUBIA, publica: «Caràbids de la comarca de Vich i Montseny capturats en març i abril de 1929», al butlletí del juny del 1929. Al butlletí corresponent als num. 7-8-9 de l'any 1932, s'esmenta el lliurament d'una llista d'insectes recol·lectats al massís del Montnegre, per l'entomòleg FRANCESC ESPAÑOL. Al Vol. XXXIV, núms. 8-9, el botànic Frère SENENT, hi publica un petit, però fecund article: «Trois jours d'herborisation, du 4 a 6 août, aux alentours d'Hostalrich (Gerone)». Sembla que més tard herboritzà la vall de Fuirosos, confeccionant un ampli herbari de la zona, que està conservat a la casa pairal de ca l'Oller de Fuirosos.

Per fi a l'any 1923 apareix un treball de caràcter històric, realitzat per FERRAN DE SEGARRA, amb el títol d'«Assassinat de Don Antoni de Fluvià i de Torrelles, i homicidis, robatoris i saqueig del castell i terme de Palautordera». (Episodi de l'any 1640), publicat per l'Institut d'Estudis Catalans, a la Miscel·lània Prat de la Riba. Episodi que segons l'autor explicaria que la guerra dels Segadors faria explosió a partir d'aquest darrer fet de les tropes castellanes al poble català. Cal referir de manera especial l'aparició de la publicació de caràcter científic *Treballs*, que neix com a conseqüència de la col·la-

boració entre l'Institut d'Estudis Catalans i la Institució Catalana d'Història Natural amb l'esperit de col·laborar segons fa constar, en la gran empresa de la reconstitució integral de Catalunya. En la seva primera etapa es publicaren sis excel·lents volums, que compregueren de l'any 1915 al 1922. En cap d'ells no hi ha cap treball específic sobre la nostra comarca, en canvi apareixen diversos treballs amplis sobre Catalunya, que contenen nombroses dades sobre el Montseny i el Montnegre a càrrec de naturalistes notoris de l'època: «Contribució a l'estudi de les falgueres de Catalunya», de JOAQUIM M. DE BARNOLA S.J. «Mamífers trobats i citats fins ara a Catalunya», de JOAN B. AGUILAR-AMAT. «Cicindeles de Catalunya», d'ASCENSI CODINA. «Flore de Catalogne. Additions et commentaires, par le Frère SENNEN E.C.» «Els minerals de Catalunya», per AGUSTÍ M. GIBERT I OLIVÉ. «Los arácnidos de Cataluña», por FERNANDO PÉREZ ACOSTA, S.J.

A l'any 1929, apareix publicada una interessant tesi doctoral, del metge llinasenc, JOAN DRAPER I ALFARÀS, intitolada: «Contribución al estudio del bocio. El bocio en el Montseny». Inspirat en els models del Dr. Gregorio Marañón, el nostre jove metge, elaborà un interessant banc de dades sobre malalties tiròidiques, influenciades pel mode de vida de la muntanya amb resultats positius. Al mateix any el Dr. MIQUEL FARRERAS, publica el llibre, «El Montseny, su presente y su porvenir». Recull en certa manera l'esperit del decret de protecció de la muntanya, i és a més un cant a les excel·lències de les aigües i els aires sanitosos de la muntanya, especialment per a fer front a algunes epidèmies de l'època com la tuberculosi.

APEL·LES MESTRES aporta el seu gra d'erudició, amb la publicació a l'any 1933, del llibre «Llegendes i tradicions del Montseny», que és un aplec de setanta llegendes classificades temàticament: fantàstiques, religioses, històriques, humorístiques i apologetiques. Acaba amb un epíleg de supersticions i creences i adagis i dites. El prevere FREDERIC MARTÍ ALBANELL, l'any 1931 publica un treball d'història sacra: «Notes històriques de la Parròquia de la Costa del Montseny». La Société Mycologique de França, convidada per la Junta de Ciències Naturals, celebrà a Barcelona la sessió anual extraordinària del 20 al 27 d'octubre del 1935. La reunió aplegà micòlegs francesos, suïssos, anglesos, belgues etc. Foren realitzades diverses excursions a Arbúcies, Hostalric, Santa Fe del Montseny i Vallgorguina, durant les quals foren aplegades gran nombre de dades sobre micologia catalana, mercès a l'assistència d'eminentes figures com GILBERT, KONRAD, MAUBLANC, MAIRE, PERSOON, etc.

Curiosament i en un any, el 1938 en què al país, tot és desolació, i l'horitzó de l'avenir cultural i científic s'albira ple de grisors, apareixerà un treball publicat per ANTONI GALLARDO, amb el títol, «Del Mogent al Pla de la Calma», que sens dubte és el resultat d'un treball realitzat en el decurs de la Catalunya republicana. Fa una proposta d'itineraris amb un contingut dominantment arquitectònic-arqueològic, sense deixar de fer referències continuades als valors paisatgístics. En l'any 1942, apareix publicat per l'Instituto Geológico-Topográfico, un «Estudio Geológico del valle del Congost», de NARCÍS LLOPIS LLADÓ. És un treball ben documentat sobretot dedicat a l'estudi de l'estructura i evolució i el tipus orogènic de la fracció oriental del Montseny amb freqüents referències al Montseny total.

Del 1944 és el llibre d'en LLORENÇ ESTIVILL que amb el títol de «Montseny», dona notícia sucinta d'alguns aspectes geogràfics físics i humans, amb tot cal dir que es tracta d'un treball senzill amb poques novetats. Datat a l'any 1945, surt el llibre de JOSEP M. RIU I VOLART, «Los Encinares del Montseny o los rayos y pinas de encina catalana». Tracta de la important indústria comarcal dels raits i corbes.

A l'any 1946, apareix publicat el treball més important, fins ara publicat sobre el Montseny, és tracta de la primera tesi doctoral sobre el massís, elaborada pel que a resultes d'aquest treball i els que vindran darrera esdevindrà el més prestigiós montsenyòleg, el geògraf granollerí Dr. SALVADOR LLOBET, que amb «El Medio i la Vida en el Montseny» assenta les bases metodològiques, d'una nova concepció de la geografia. Més tard anirà publicant diversos treballs sobre la regió. Ja a l'any 1943 publica a la revista de Estudios Geográficos una memorable, «Distribución Altitudinal del Olivo y la Vid en la Región del Montseny». Una de les contribucions més importants que féu LLOBET, pel coneixement del Montseny, fou publicada recentment, l'any 1977; es tracta de la descoberta de les manifestacions periglaciars a la regió i fou publicat a la Revista de Geografia, amb el títol de «Materiales y depósitos periglaciares en el macizo del Montseny. Antecedentes y resultados».

EDUARD FONTSERÉ, publica a l'any 1950 una visió meteorològica del Turó de l'Home (Montseny), treball que tal com fa constar va tenir la seva gènesi a l'any 1932, amb motiu de l'any Polar, del qual en sortí el treball: «Les estacions meteorològiques de muntanya fundades per la Generalitat amb motiu de l'any polar 1932-1933». Pocs anys més tard ANTONI JONCH I CUSPINEIRA, a través del Centro de Iniciativa i Turismo del Vallés Oriental, publica la seva proposta: «El Montseny Parque Natural». El mateix autor anys més tard a la revista Zoo, reivindicaria la creació de l'Escola de la Natura del Montseny

Castell de Montsoriu

que no tardaria massa anys en convertir-se en realitat. El darrer treball signat per aquest autor sobre el massís, apareix l'any 1979: *El Montseny i les seves quatre estacions*.

A l'any 1954 apareix un llibret, que creiem val la pena de referir; du per títol: «Festa Poètica», i no creiem fora de context, remarcar l'elevada significació que tingué per al nostre maltractat país, anorreat pels obscurs tentacles del franquisme, la concentració després d'anys de silenci imposat, de les primeres espases patriòtiques de totes les disciplines a redós de l'Abadia de Riells, sota l'esguard plaent, amb un punt de feristeles boscanes, de Mn. PERE RIBOT, al seu voltant, el botànic PIUS FONT I QUER, el pedagog ALEXANDRE GALÍ, els poetes CARLES RIBA i JAUME BOFILL I FERRO, el lingüista JOAN TRIADÚ i tants d'altres. Al cap de vint-i-un anys PERE RIBOT, ens obsequiaria amb un important llibre intitolat: «El Montseny», bellament il·lustrat amb fotografies d'en RAIMON CAMPRUBÍ.

L'any 1964, la revista *San Jorge de la Diputació*, dedica un monogràfic sobre el massís del Montseny. Constitueix un extraordinari aplec de treballs de personalitats del món de les ciències naturals i de la geografia: «Visión del Montseny», per Ll. SOLÉ SABARÍS. «Historia geológica del Montseny», per J. ROSSELL SANUY. «El clima del Montseny», per E. BALCELLS ROCAMORA. «La vegetación del Montseny», per O. DE BOLÓS I CAPDEVILA. «La flora del Montseny», per J.R. ESPINÓS. «Animales del Montseny», per F. ESPAÑOL i E. BALCELLS. «El hombre en el Montseny», per S. LLOBET. «El Montseny y su signo histórico», per A.M. ARAGÓ. «Nota forestal sobre el Montseny», per E. MORA I AMELL i «Los caminos del Montseny», per J.M. GUILERA. Al cap de quatre anys, l'any 1968, surt una obra un xic barroca de concepció i de continguts, del pare HILARI d'ARENYS DE MAR, amb el nom de «Santa Fe del Montseny».

Per fi a l'any 1968 apareix un treball important del Montnegre i d'un bon tros de la serralada Litoral. Es tracta de la publicació de la tesi doctoral de PERE MONTSERRAT Sr.: «Flora de la Cordillera Litoral Catalana (porción comprendida entre los ríos Besós i Tordera)». Sens dubte és una flora de gran qualitat. En el mateix any, surt publicat a *Collectanea Botànica* un treball de S. LLENSA i de GELCÉN, és el millor recull de noms locals de bolets, porta per títol: «Glosari de noms populars dels bolets a Hostalrich». A l'any 1971, es veu complementada la informació sobre el món vegetal amb la publicació: «Carte Phytosociologique du Massif du Montnegre», par GUY LAPRAZ, de la Faculté des Sciences de Nice, un treball descriptiu de la vegetació amb un bon mapa de les comunitats vegetals del Montnegre.

El franquisme a les seves acaballes no va poder impedir que el país avançés poc o molt en el camp de les llibertats i de retruc en el camp dels coneixements. El nou cos social de joves que no han conegut el trauma de la guerra apareix insadollable i molt crític en el camí del redreçament històric, i en el caos subsegüent a un creixement industrial i urbanístic sense cap tipus de planejament seriós, l'especulació es fa senyora dels paisatges i en un temps llampec la fesomia dels nostres paisatges, ha empal·ludit preocupantment, naixent els primers moviments de defensa de l'ecologia i de la qualitat de vida, al davant dels quals a la comarca no ens podem estar d'esmentar la figura gegantina del malaguanyat JORDI BAIGET I ELIES, fundador del Grup de Defensa i Estudi del Montseny i del Montnegre.

En JOSEP NUET I BADIA, treu a la revista Muntanya de l'agost de 1970, un documentat treball, sobre l'explotació de la neu a l'alt Montseny, amb el títol d'«Els pous de neu del Montseny», més tard en col·laboració amb ORIOL DE BOLÓS I JOSEP M. PANAREDA, treballaran amb una exhaustiva flora, que sortirà publicada en una part l'any 1986. Aquest darrer, el geògraf PANAREDA, serà el pioner dels nous joves investigadors del Montseny, sobre el qual ha publicat nombrosos treballs, que va iniciar amb la tesina: «Estructura y Dinámica del Paisaje del Montseny» a l'any 1973, més tard hi realitzaria la tesi doctoral i datat al 1980 i en homenatge a ARTUR OSONA treu un interessant llibre de caire pedagògic: «Itinerari Geogràfic al Montseny».

«El bosque en el Silvetum del Montseny» de JOAQUIN MARTÍN DIÉGUEZ, de l'any 1971 no podem deixar-nos estar de qualificar-lo, com un llibre rar, caldria tenir segurament més informació contextual. Bàsicament dóna informació sobre l'àmplia franja de coníferes, la majoria exòtiques que foren plantades per la Diputació pels volts de Fontmartina i el Vilar. Del mateix any hi ha una monografia de caràcter marcadament històric de la vila de Breda realitzada per JAUME COLL I CASTANYER.

L'any 1971, surt una senzilla publicació lligada a una mostra de fauna vertebrada, de títol, «Fauna del Baix Montseny», signada per SALVADOR RIERA I IBERN i MARTÍ BOADA I JUNCÀ, aquest darrer és autor d'una cinquantena de treballs publicats sobre la regió del Montseny-Montnegre, dels quals en destaquem: «Fauna, Flora i Plantes Remeieres del Baix Montseny-Montnegre» (1984). «Els arbres de la regió del Montseny». «La vida entorn de l'arbre». Vols. I-II (1989), Premi Pau Vila de Geografia 1987 ICE-Universitat de Barcelona, i «L'Antropisme cruent a les regions del Montseny i del Montnegre» (1989).

Mossèn JAUME VILAGELIU, ex-rector de la vila de Sant Celoni, ha anat publicant diversos títols, lligats a la història religiosa de la comarca: «Estampes

Històriques de Sant Celoni» (1969). «L'Església parroquial de St. Celoni» (1970). «Sant Martí de Pertegàs» (1973) i unes noves «Estampes Històriques de Sant Celoni» (ampliades) (1976). I «Les Parròquies rurals de Sant Celoni» (1981). R. VILARDELL i J. CASTELLS, publiquen a l'any 1976 a la revista *Pyrenae* una interessant troballa arqueològica: «Hallazgo de una estela decorada en el Pla de la Calma». Datat el 1975 és la monografia històrica de SALVADOR VENDRELL I FÀBREGAS: «Tordera puerta del Maresme», amb una petita notícia dels termes municipals perifèrics de Tordera. A l'any 1976, JOAN BARAT, publica un treball sobre les tradicions de la vila de Gualba: «Això va passar a Gualba»; són set contalles de la zona amb una forta càrrega personal de l'autor. L'any 1977 el Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo, publica un ampli treball interdisciplinari: «Control de la Polución y Descentralización, las empresas de la Tordera». Del mateix any és el llibre «La Guilla Blanca» de JOAQUIM GRAS I QUERA, que malgrat ésser una narració en forma novel·lada, pensem que pel que descriu a nivell de tradició cinegètica i de les formes de vida de la comarca, fa aportacions d'interès antropològic. L'any 1978 surt un senzill i documentat assaig literari-excursionista: «El Montseny com a pretext» de CARLES ALBESA.

El desembre del 1978, surt un treball publicat per la Unitat d'Ecologia Aplicada del SPN, de la Diputació de Barcelona anomenat Les «Aigües Superficials del Montseny». En el mateix any el Seminari Permanent de l'ICE de l'UAB, publica una obra de clar contingut pedagògic: «Itinerario del Río Tordera», obra de GERMÁN ALVAREZ i altres. A l'any 1984 surt un nou itinerari pel riu Tordera elaborat per MANEL CERVERA i TERESA FRANQUESA, també com a material pedagògic per a les escoles. La geògrafa MARIA SALA efectua diverses investigacions sobre erosió, entre d'altres publica l'any 1980, «La Cuenca de la Tordera estudio geomorfológico». A l'any 1981 MONTORI & PASCUAL, publiquen sengles estudis a *Miscel·lània Zoològica* i a *Pub. del Dept. de Zoologia*, les recerques següents: «Contribución al estudio de Rana temporaria, en Santa Fe del Montseny». I «Descripción de la zona y estima de la población». I «Nota sobre la distribución de *Euproctus asper* en Cataluña» I «Primera localidad para el macizo del Montseny». Constitueix un bon fons documental el monogràfic de Montseny, de la revista *Ciència* núm 9, un treball elaborat pluridisciplinàriament pels més reconeguts investigadors del massís.

ANTONI PLADEVALL, ha publicat molt sobre el Montseny, però particularment de la part no torderenca, llevat de l'obra «Les Arrels Històriques de Palautordera» (1981), així com en la descripció d'alguns dels nostres municipis en *La Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. I a les «Monografies del Montseny», de l'Associació d'Amics del Montseny, que apleguen treballs de

caràcter sobretot històric de reconeguts estudiosos de la regió; amb el de l'any 1988, són tres els volums apareguts. A la Miscel·lània del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona, any 1981, es publica un «Estudi de l'estratigrafia medieval del Castell de Montsoriu», realitzat per diversos autors.

A partir dels anys vuitanta són freqüents els treballs en equip, signats per diversos autors. Concretament de l'any 1980 és el llibret «Les Fonts de Valgorguina». També el Centre d'Estudis i Documentació del Baix Montseny-Montnegre de Sant Celoni en la seva època d'or treu diferents treballs de caràcter històric i naturalista, de l'any 1984 són «L'Alzinar», «Vall d'Olzinelles-Montnegre», «Les Pinedes i Les Brolles», «El Sot de Bosc», «El Ball de Gitanes a St. Celoni» (1986). Una altra publicació realitzada per un equip d'autors és el llibret MONTNEGRE, editat amb ocasió de la V Ronda Vallesana (1984). En motiu del noucentè aniversari de la mort d'en Ramon Berenguer II, Cap d'Estopes, l'any 1982, els historiadors LLORENS, MATARÓ i RUEDA, escriuen el treball: «Estudi del poblament al segle XI a St. Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells. A l'any 1984 apareixen dos importants llibres en extensió i contingut del conegut historiador arenyenc, JOSEP M. PONS i GURI. «El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa» i l'«Inventari dels Pergamins de l'Arxiu Històric "Fidel Fita d'Arenys de Mar"», aquest darrer amb valuoses informacions, pel que fa a la història documental escripturada, d'una part molt important, dels municipis de la Conca de la Tordera. Del mateix any és la publicació: «El medi rural i les activitats agràries al Montseny», de CANO, CUENCA i SAURÍ. Diversos autors l'any 1984 elaboren una obra important per a la gestió correcta dels sòls: «Catàleg de sòls de la circumscripció de Barcelona. Terme Municipal: Fogars de Tordera».

El 1984 apareix una important obra d'equip, «Introducció a l'Ecologia del Faig al Montseny», dirigida pel catedràtic de la UAB, JAUME TERRADES; la majoria dels dotze autors restants són membres del Departament d'Ecologia citat, que a hores d'ara disposa d'una dilatada bibliografia de treballs forestals de la zona, amb unes importants aportacions en el camp de l'ecologia forestal dels boscos de la comarca, amb un plantejament científic pioner al país, sobre l'estudi de conques, balanç i cicles de nutrients. A més dels treballs publicats són nombroses les tesines i tesis doctorals intel·ligentment solapables, algunes són: «Estudi Dendromètric de la producció de Faig a la Vall de Santa Fe», de CARMÉ TOMÀS (1982). «Aspectes del cicles biogeoquímics en les Fagedes del Montseny: Contingut en matèria orgànica i dinàmica dels cations de la virosita», de MIQUEL RIBA (1982). «Aspectes dels cicles biogeoquímics en les Fagedes del muestreos indirectos. Aplicación a comunidades de artrópodos en dos bosques del Montseny» (1986). Uns altres estudiosos del citat departament que ha efectuat, llurs recerques al Montseny són: LLUÍS FERRES, FERRAN RODA,

ANNA ÀVILA, PILAR COMIN i d'altres. Hi ha altres treballs de característiques semblants d'altres investigadors de departaments universitaris, GERARD ROCAMORA de la Universitat de Montpel·lier, realitza dos treballs amb dades inèdites sobre el massís del Montseny un a l'any 1983: «Quelques aspects ecologiques concernant a l'avifaune nicheuse du massif du Montseny (Catalogne)» i al 1987: «Biogeographie et ecologie de l'avifaune nicheuse des Massifs peri-Mediterraneens d'Europe Occidentale». De la Universitat de Barcelona apareix, la tesina de JORDI RUIZ-OLMO, «Distribución, requerimientos ecológicos y alimentación de la nutria (*Lutra lutra* L., 1758) en el N. E. Ibérico», Barcelona 1985. Un treball amb dades de les darreres llúdries de la comarca. El mateix autor publica al 1987 a *Acta Vertebrata*, un article sobre «El visón americano, en Cataluña», que dona notícia de la colonització d'aquesta espècie en els massissos del Montseny i del Montnegre. L'any 1985 la botànica ROSA M. CROS de la UAB, publica la seva interessant tesi: «Flora briològica del Montnegre», obra que fou guardonada amb el premi Font i Quer 1982 ex-aequo amb el treball de NÈSTOR HLANDUN, «Aportació a la Flora, Morfologia i Vegetació dels Líquens de la part alta del Montseny». I per fi a l'any 1983 surt publicada l'extraordinària tesi del DR. ORIOL DE BOLÓS: «La Vegetació del Montseny». AGNÈS HERETER I QUINTANA, edafòloga, publica un Estudi dels sòls forestals sobre esquists i pissarres del massís del Montseny (1986).

ARRIZABALAGA, MONTAGUD I GOSÁLBEZ treuen una Introducció a la Biologia i Zoogeografia dels petits mamífers (Insectívors i Rosegadors) del Montseny (Catalunya). Amb data del 1986 surt una biografia d'un fill il·lustre de la comarca, el botànic Joan Minuart, treball realitzat per JOSEP M. CAMARASA. L'any anterior havia sortit la d'un altre fill il·lustre, el pintor Bernat Martorell, obra de SANTIAGO ALCOLEA. L'estudiós celoní MARTÍ ESCLUSA publica dos treballs de caire històric antropològic: «El naixement» (1913) i els primers passos del futbol a St. Celoni» (1986) i «Història del cant popular a St. Celoni» (1987).

L'antropòleg arbucienc, ANDREU BOVER i PAGESPETIT, publica el llibre, «Arbúcies. Estudi del medi i formes de vida» (1743-1940), l'any 1987.

A l'any següent la jove zoòloga també arbucienca, CARMÉ ROSELL I PAGES, treu l'obra: «La població del senglar al Montseny. Introducció a la biologia de l'espècie». Publicat l'any 1986 surt el notable treball intitolat: «El Patrimoni Biològic del Montseny», que recull una part molt important dels inventaris faunístics i florístics, realitzats pels especialistes de cada matèria o grup. En les Actes de la 1a. Reunión de Biología y Ecología del Suelo, Pamplona 1987, hi ha publicat un interessant treball sobre quiròpters de la zona: «Estudio de la población de *Miniopterus scheibersi*, de las minas de la Casta-

nya en el macizo del Montseny», per SERRA-COBO, BALCELLS, GUASCH.

RAIMON BONAL ha elaborat un documentat treball: «Arbúcies, Joventut i Societat» (1988). Un darrer llibre en fase d'impressió és el de JOAN LÓPEZ-CORTIJO: «Montseny, Guía excursionistas», I-II-III Vols.

Cal remarcar les diverses publicacions de caràcter local que són un vertader pou de dades de tot tipus, elaborades per diversos estudiosos locals. És de doldre la davallada en els darrers anys amb la pèrdua, esperem que provisional, de PERXADA, d'Arbúcies, d'ESCLAT, APUNTS i GERMINAL de Sant Celoni, de JUNTS de Tordera; de VENTS de Fogars de Montclús; de l'OCELLOT de Sta. Maria de Palautordera. Encoratgem vivament els supervivents, AIXA d'Arbúcies; LA VALL de Vallgorguina i EL REGUISSOL de Sant Esteve de Palautordera.

En les primeres jornades d'estudiosos del Montseny, que tingueren lloc l'any 1988, a la vila de Montseny, organitzades pel Servei de Parcs Naturals de la Diputació de Barcelona, l'Institució Catalana d'Història Natural i el Departament d'Ecologia de la UAB, aplegaren un centenar d'especialistes en temes de medi natural, creiem que el títol de les ponències publicades i els seus autors, ens indiquen de manera molt afinada l'estat de la recerca mediam-biental a la regió del Montseny, pel seu valor documental hem cregut oportú de fer-ne la relació. «Panorama de la recerca ecològica de la UAB, al Montseny», per JAUME TERRADAS. «Valoración de algunos parámetros estructurales en las comunidades forestales de Montseny», per GARCÍA & GÉNOVA & PIÑOL & COMÍN. «Processos de descomposició de la fusta de les fagedes del Montseny», per CARLES CASTELL. «Balanços de nutrients en una conca d'alzinar al Montseny», per ANNA ÀVILA. «La clorofil·la en un alzinar del Montseny», per CARLES GRÀCIA i J. PIÑOL. «Pautas generales sobre el uso del agua y de la energía en el encinar de la Castanya», per PILAR COMÍN. L'«Estudi de la flora de les plantes vasculars del Montseny», per PANAREDA & NUET. «Les plantes hostes d'alguns Miridae al Montseny», per MARTA GOULA. «Un aspecte poc conegut al Montseny: les comunitats de líquens hidròfils», per LLIMONA & PEREIRA. «Catàleg dels pol·lens d'arbres del Montseny, realitzats a microscopia electrònica de rastreig», BOADA & PONSÀ. «Estudis de l'estructura i dinàmica del paisatge», per J. M. PANADERA. L'«Estudi dels sòls forestals del Montseny», per AGNÈS HERETER. «Geologia del Paleozoic al Montseny», per MANUEL VILADEVALL. «Estudis sobre dinàmica de l'aigua els sediments en uns vessants pissarrencs de la Castanya», per MARIA SALA. «Les mineralitzacions al Montseny», per FONT & VILADEVALL. «Característiques petrològiques de l'emplaçament de plutó granodiorític a la Vall de Santa Fe», per GERMÁN ÁLVAREZ. «La fauna cavernícola. L'avenc de les Pedreres de Gualba», per BELLÉS & COMAS. «Tricòpters recol·lectats al

Montseny», LLUÍS FILBÀ. «Cites interessants de ropalòcers del Montseny», per CONSTANTÍ STEFANESCU. «Importància tròfica i estructural d'alguns arbres i arbusts en una fageda de la Vall de Santa Fe», per MARTÍ BOADA. «Speonomus canyellesi, un Bathisciinae molt evolucionat, endèmic del Montseny», per BELLÈS & DELAY & JUBERTHIE-JUPEAU. «Evolució i aspectes ecològics de la comunitat de carnívors dels massissos del Montseny i del Montnegre», per JORDAN & RUIZ OLMO. «Estudi de la població del senglar al Montseny», per CARME ROSELL. «L'herpetofauna del Montseny: visió històrica i estudis en curs», per MONTORI & CAMPENY & SANTOS. «Metodologia per a l'estudi de la qualitat ecològica al Parc Natural del Montseny», per OLIVER & PRUNA & BONET & GUÀRDIA & ESQUINAS. I «La recerca naturalista aplicada a la conservació de la natura», per FRANCESC GIRÓ.

CLOENDA

En el conjunt del treball s'han anomenat uns 170 investigadors, hi ha hagut, ben segur, omissions involuntàries; hi manquen també autors que han participat en treballs d'equip, així com en algunes altres disciplines, de les que s'han tractat.

En arribar al final del treball, quasi podem afirmar que la nostra comarca, segurament és de les que presenta una bibliografia més àmplia, uns tres-cents títols publicats ho acabarien d'avaluar.

En fer aquesta constatació fàcilment és pot pensar que ja s'ha dit tot, però no és aquesta la constatació final que farem; ben lluny d'això, podem afirmar que malgrat tot aquest pòsit documental, encara sabem ben poc, i per dissort allò que se sap, sovint està ben lluny de les idees de les institucions amb poder decisorí pel que fa a la conservació del nostre patrimoni cultural, històric i natural. Tanmateix si en una zona com la nostra, amb informació científica de primera mà i de nivell, no passa any que no veiem com van minvant les poblacions de fauna salvatge; com algunes comunitats vegetals es van deteriorant per les diverses pertorbacions ambientals que pateixen; com els cursos d'aigua de tota la vida, que havien aguantat tota mena d'embats històrics, enguany estan com mai moribunds; si per dissort és així podem dir que: ¿què serà d'aquells paisatges del país, sobre els quals la informació científica que hi ha és pràcticament nul·la, és a dir, la majoria del país?

Tanta informació no ha de servir d'autocomplaença, ben lluny d'això, ens ha de servir per esmenar errors, i per procurar, que la nostra comarca avanci de bracet amb la gestió correcta del nostre patrimoni, per un futur digne per les generacions que ja ens venen darrera.